

Željko JOZIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Jurjevska 31/A1, HR-10000 Zagreb
zeljko.jozic@zg.htnet.hr

O ISTRAŽIVANJU DIJALEKATSKE SINTAKSE

U radu se u kratkim crtama donosi prikaz strukture i tvorbe pogodbenih rečenica brodskeposavske ikavskojekavske štokavštine na osnovi autorovih istraživanja temeljenih na prikupljanju velikih količina građe pomoću audiozapisa i kasnijeg ekscerpiranja. U radu se preporučuje audiozapis kao jedan od nenadomjestivih načina prikupljanja veće količine razgovora i tekstova koji bi kasnije, stavljani "na papir", poslužili za sintaktičku analizu pojedinoga govora.

Prihvatimo li definiciju sintakse kao »dijela gramatike koji proučava ustrojstvo smislenog jezičnog teksta, tj. poredak, razmještaj i međusobno prilagođivanje riječi i njihovih skupina u izričajnim cjelinama: rečenici, njezinim dijelovima, rečeničnim sklopovima itd.« (Opća encikl., 1981 : 432), postavlja se pitanje kako istraživati, analizirati i opisivati sintaksu pojedinoga dijalekta te na temelju čega možemo reći da smo dovoljno duboko zahvatili u strukturu smislenoga jezičnog teksta nekog dijalekta. Odgovor se nadaje u već navedenoj definiciji: na temelju rečenice, tj. na temelju teksta ili još bolje – korpusa tekstova. Nedvojbeno je da je polazište za izradu prikaza sintakse bilo kojeg jezika pa tako i dijalekta tekst, tj. korpus dotičnoga jezika ili dijalekta kao jedino mjesto crpljenja podataka sintaktički relevantnih te njihova provjera, odnosno potvrđivanje.

Velik broj dijalektoloških rasprava i studija na ovim prostorima unazad stotinjak godina, koliko možemo reći da je dijalektologija na ovim prostorima živa, najvećim se dijelom bavio proučavanjem fonoloških, morfoloških te leksičkih osobitosti pojedinoga dijalekta. Sintaksa je najčešće bivala dodatkom takvih prikaza, tako da se može reći kako je tako važan segment svakog jezika i dijalekta najčešće prikazivan fragmentarno, nuzgredno. Usto, gotovo da i nema dijalektoloških radova (izuzev studije Luke Zime) koji bi obrađivali samo sintaktički segment kojega dijalekta.

Dosadašnja metoda prikupljanja cjelovitih tekstova kazivanjem u pero, a tek povremeno i bilježenjem na magnetofonsku vrpču, zbog glomaznosti aparata i skupoće vrpca, nije pružala mogućnost bilježenja većih količina tekstova i razgovora u dijalektološkim istraživanjima. Tek noviji radovi iz područja hrvatske dijalektologije (Kalsbeek i neki drugi) i šire za srednjojužnoslavenski kompleks (Steenwijk, Sobolev, Ivić i sur. – da nabrojim samo neke) bitnije obuhvaćaju sintaksu u svojim dijalektološkim studijama. Razloge takvome stanju možemo potražiti možda ponajprije u načinu prikupljanja građe, dovoljne za obuhvatniji sintaktički prikaz nekog dijalekta. No, razvojem tehnologije, a posebice razvojem audiotehnike, nenadomjestive kada je riječ o prikupljanju materijala koji bi mogao poslužiti kao korpus u istraživanju i analizi dijalekatske sintakse, dostupnost i upotrebljivost, jednostavnost rukovanja i pouzdanost tehnike za bilježenje audio materijala postaju ili bi barem trebali postati svakodnevicom u dijalektološkim istraživanjima. Računalna tehnologija nudi također mnoge i, usudujem se ustvrditi, nedovoljno otkrivene mogućnosti primjene u dijalektološkim istraživanjima.

U praktičnom radu na terenu javlja se cijeli niz problema prilikom ispitivanja uz pomoć sintaktičkih upitnika ili priručnika za ispitivanje sintakse. Uza sve probleme na koje može naići dijalektolog, a posebno mladi dijalektolog na svojim istraživanjima i uza čitav niz malih mudrosti koje se trebaju primijeniti (Belić, 1926–27) kako bi se postigao cilj: dobivanje pravih podataka, neiskonstruiranih jezičnih datosti u konkretnome govoru, prijeko je potrebno služiti se i audiozapisom koji, ako se izvede na pravilan način, može biti ne samo potvrda onoga što se čulo i zabilježilo na licu mjesta nego, što je i temom ovog rada, i izvorom za proučavanje sintakse. Sintaktički kvestionari: od Ivšića, Milke Ivić, do Vujičića i Sofije Rakić-Milojković, koji su uglavnom pisani na temelju već prikupljenih tekstova, na ekscerpiranim podacima sintaktički relevantnima – a sve to iz tekstova koji su uglavnom bilježeni na magnetofonske vrpce (osim Ivšića), stvarani su obratnim putem – iz tekstova su izvlačeni sintaktički zaključci i podaci, a na temelju tih se podataka stvarala pitanja za upitnike. Takvi kvestionari, držim, mogu više poslužiti kao orijentir za vrijeme obrade, odnosno analize, nego za terenski rad. I njihovi će autori naglasiti da takvi upitnici uglavnom služe kao vodiči za ispitivanje jer »nije nimalo lako dobiti od informatora potreban sintaktički podatak direktnim pitanjem, a forsiranjem neke konstrukcije može se odgovor sugerirati i dobiti iskonstruiran lažni podatak« (Rakić-Milojković, 1995 : 525).

U možda najpoznatijem sintaktičkom upitniku, onome Milke Ivić »Repertoar sintaksičke problematike u srpskohrvatskim dijalektima«, pitanja su podijeljena na dvije kategorije: prva kategorija su pitanja koja »se mogu direktno uključiti u morfološki odnosno leksički kvestionar« (Ivić, 1963 : 13) i koja se mogu dobiti direktnim pitanjem, a podrazumijevaju sintaksu padeža, dijelom sintaksu vrsta

riječi i kongruenciju. Tu je i druga kategorija za koju stoji napomena: »Pitanja u ovoj kategoriji pretežno su takve prirode da se autentični odgovor na njih ne može dobiti ispitivanjem po kvestionaru već jedino u slobodnom razgovoru, tako da je za njih potreban specijalni postupak (po svoj prilici naročito, duže ispitivanje, eventualno u manjem broju mjesta)« (Ivić, 1963 : 18). U tu drugu kategoriju spadaju sintaksa rečenice, red riječi, sintaksa glagolskih vremena i još neke sintaktičke cjeline. Doista, za pravo istraživanje dijalekatske sintakse potrebno je mnogo tekstova koji bi poslužili kao korpus, a najjednostavniji i čini mi se najdjelotvorniji način bio bi audiozapis razgovora, pri čemu ispitivač aktivno prati ispitanika, komunicira s njim, usredotočuje se na ono što ispitanik govori i ne odvlači mu pozornost neprestanim bilježenjem onoga što on govori, te najčešće ispitanik zaboravlja na audiomedij. Audiozapis omogućuje ispitivaču da, ako doista kvalitetno snimi materijal, u miru može preslušavati (kasnije je vrlo lako sav materijal s audiovrpce prenijeti na računalni medij – te je tako donekle olakšano i poboljšano preslušavanje) i na papir doslovnije prenijeti sve ono što je zabilježeno na vrpce.

Kao primjer navest ću samo svoje skromno iskustvo s nedavnog dijalektološkog istraživanja po slavonskobrodskoj Posavini, gdje sam snimajući na audiovrpce (gotovo neprimjetno zbog malih dimenzija audioopreme) nevezan razgovor, priče i tematski ciljane običaje iz života zabilježio veliku količinu materijala, slobodan govor – najčešće potpuno neopterećen snimanjem ili neprestanim bilježenjem na papir – te iz tako snimljena materijala od nekih 20-ak sati naknadnim preslušavanjem i stavljanjem "na papir" uspio izdvojiti 200-tinjak stranica tekstova, priča, razgovora za koje držim da velikim dijelom mogu poslužiti u sintaktičkoj obradi štokavskoga dijalekta brodske Posavine. Naravno da takav dijalektološki rad iziskuje mnogo veći napor, višemjesečni rad na bilježenju i "skidanju" audiomaterijala, ali je učinak i rezultat ohrabrujući i poticajan te prema osobnom mišljenju dobro je polazište i pravi izvor proučavanja sintakse navedenoga dijalekta, pogotovo u nedostatku drugih dijalektoloških tekstova, jer dijalektološkog tiska uglavnom nema, a suvremene su publikacije s dijalektološkim tekstovima također rijetkost.

Ovdje bih naveo samo jedan primjer koji ilustrira ono za što se zalažem u ovom radu. Istražujući, kako je već rečeno, slavonskobrodskoposavske govore i prikupljajući materijal audiozapisom pomoću diktafona i audiovrpci, naknadnim sam preslušavanjem ekscerpirao sintaktički važne činjenice koje bih teško mogao ili bolje: ne bih nikako mogao dobiti od ispitanika izravnim pitanjem iz jednostavnog razloga što informatori uglavnom ne razumiju što se od njih traži, bazičaju se na značenje rečenice te se na taj način nepotrebno gubi koncentracija ispitanika, nakon nekoliko bezuspješnih pokušaja dobivanja pravoga podatka dolazi do zamora ispitanika, a samim time smanjuje se i mogućnost daljnjeg ispitivanja.

Primjeri koji slijede dobiveni su tzv. prirodnom metodom audiozapisa, bez ikakvog forsiranja i ispitivanja u nevezanom razgovoru s ispitanicima. Mjesta obuhvaćena ispitivanjem su mjesta brodske Posavine: Bebrina (Be), Čajkovci (Ča), Donji Andrijevi (DA), Garčin (Ga), Klakar (Kl), Oprisavci (Op), Rastušje (Ra), Stari Perkovci (SP), Zdenci Brodski (ZB).

Za ovaj rad kratko ću prikazati strukturu i načine tvorbe pogodbenih rečenica u posavskom štokavskom dijalektu ikavskojekavskog refleksa jata, dobivene metodom audiozapisa. U 20-ak sati snimljenoga govora uočljiva je vrlo česta upotreba pogodbenih rečenica: zabilježio sam ih stotinjak.

Iz navedenoga može se zaključiti da se pogodba u posavskome dijalektu ikavskojekavskoga govora brodske Posavine izriče zavisnosloženim pogodbenim rečenicama

a) uz upotrebu pogodbenog priloga *ako*:

Svè se môra ponaplaćivat ako ćeš da tô glèdèš i da tô slùšáš. (Op)

Pòprskā křv ako ga nêš odmàknit mălo. (Ga)

Môreš svè ak ôš pòpit. (Be)

ili češće u inverziji:

Ako ću plākat, smijaće mi se. (Kl)

Ako ga nìsi pokòsio, rástē třnje. (Ga)

Ako prekòrāčiš, plātiš, ako stānēš ũ vodu, ônda dùplō plātiš. (Ga)

Ako bŭdē tkāla, biće njōj. (ZB)

Ako bŭdēm živa i ako bŭdēm mògla, iću i nàgodinu. (ZB)

Jā ako se dižēm, ja nìkad svjětlo ne pālīm. (Ga)

b) uz upotrebu pogodbenoga priloga *kad* (nikada kada):

A sād bi gríšila Bōgu kad bi kázala da mi nī dōbro. (Kl)

Stārī pjēsama ìmā svākakī kad bi sād ćèlo dōć nā pamēt. (Kl)

ili u inverziji:

Kad bi jā s tōbōm sjēla u āuto, kázali bi kŭ će bāba? (Be)

Kad bi nās dvī pripovídale o koje kōm, ônda bi tô pōsve drŭkćijē ispalo. (Kl)

Sād kad bi vrídilo da se zēmlja isplāti rádit, jā bi i dālĵē rádĵio. (Ča)

c) uz upotrebu pogodbenoga priloga *da*:

Znāla bi bōljē pripovídāt da si bíla ti sā mnōm. (Kl)

Priznalo bi se to mēni da sam jā tĵēla ić dālĵē. (Kl)

ili češće u inverziji:

Da je prodávō, bōljē bi bīlo. (Ča)

A da sam jā to ōnda prōdō i rāsuo, tāmō-vāmo nē bi imō ništ. (Ča)

Da si dē bližē, ti bi svāšta od bābē čūo. (Be)

Da znām da ću skōro umrīt, nē bi tō rādila. (SP)

Pa da mi je sŕce slābo, sīgurno bi stālo. (Kl)

Da si ōstō, sād bi bīo u pēnziji. (Ga)

Da si ti bila, nē bi se ništa zbūnila. (Kl)

Čestica *li* nikada se ne upotrebljava u tvorbi pogodbenih zavisnosloženih rečenica.

Naravno da je teško reći koliko sati snimljenog materijala može biti dostatno za opis sintakse nekog dijalekta, ali je svakako važno naglasiti da je proučavanje sintakse te utvrđivanje njezinih zakonitosti umnogome olakšano primijeni li se u prikupljanju građe bilježenje na audiomedij, jer se na taj način doista može dobiti relevantna građa potrebna za cjelovitiju sintaktičku raščlambu.

Kao zaključak ovoga rada samo bih još jednom naglasio: razvoj tehnologije svakako treba iskoristiti i u dijalektološkim istraživanjima, a dijalektološka sintaksa možda tek u novije vrijeme ima priliku steći punu afirmaciju, jer joj tehnologija svakako ide u prilog i može joj pomoći da postane ravnopravnim dijelom prikaza nekog dijalekta i okosnicom budućih dijalektoloških studija te tako zauzme mjesto koje joj i pripada.

LITERATURA

- Belić, A. 1926–27: Misli o prikupljanju dijalekatskog materijala, *Južnoslovenski filolog* VI, str. 1–10, Beograd.
- Hraste, M. 1959–60: Metodologija ispitivanja naših dijalekata, *Jezik* 3–4, str. 71–81, Zagreb.
- Ivić, M. 1960: Diferencijske sintaksičke osobine u slovenskom jezičkom svetu, *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, knj. V, str. 49–74, Novi Sad.
- Ivić, M. 1963: Repertoar sintaksičke problematike u srpskohrvatskim dijalektima, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 6, str. 13–30, Novi Sad.
- Ivšić, S. 1914: *Kovčežić za hrvatska i srpska narječja, Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja*, knj. 1, Zagreb.
- Kalsbeek, J. 1998: *The Čakavian Dialect of Orbanici Near Žminj in Istria*, Amsterdam – Atlanta.
- Opća enciklopedija, JLZ, 7. sv., str. 432–433, Zagreb, 1981.

- Rakić-Milojković, S. 1995: Sintaksički upitnik za govore kosovsko-resavske i prezrensko-timočke dijalekatske zone, *Srpski dijalektološki zbornik XLI*, str. 521–570, Beograd.
- Sobolev, A. i dr. 1997: *Mali dijalektološki atlas balkanskih jezika, sintaktički program*, Ruska akademija nauka, Sankt-Peterburg.
- Steenwijk, H. 1992: *The Slovene Dialect of Resia*, San Giorgio, Amsterdam – Atlanta.
- Vujičić, D. 1975: Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, *Bosansko-hercegovački dijalektološki zbornik*, knj. 1, str. 341–407, Sarajevo.
- Zima, L. 1887: Nekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine, *Rad JAZU*, sv. 7, Zagreb.

On the study of dialectal syntax

Summary

The paper considers briefly structural and compositional review of conditional clauses of ikavian-jekavian štokavian dialect of Brodsko Posavlje based on the author's study founded on the collection of large corpora through audio recording and subsequent extraction. The paper suggests audio recording as an irreplaceable means of collecting larger conversations and texts transcribed onto paper and used for syntactic analysis of particular vernaculars.

Ključne riječi: ikavskojekavska štokavština, audiozapis, narječje, sintaktička analiza

Key words: ikavian-jekavian štokavian dialect, audio recording, vernacular, syntactic analysis